

หลักศูนยตา : แนวคิดทางพระพุทธศาสนาที่สะท้อนให้เห็นความงาม

พระมหาทวี มหาปณฺโณ (ละลง), ผศ.ดร.
อาจารย์ประจำบัณฑิตวิทยาลัย

ความนำ

ความงาม คือสถานภาพของสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ก่อให้เกิดความเพลิดเพลิน และความชื่นชมผ่านการเข้าใจและรับรู้ถึงความสมดุล สัดส่วน และ แรงดึงดูด ของสิ่งๆนั้น ซึ่งอาจจะเป็นบุคคล สัตว์ สิ่งของ เหตุการณ์ สถานที่ ดนตรี ศิลปะ หรือ ความคิด ความงามเป็นหนึ่งในบรรดาคุณค่าอันสูงสุด (Ultimate value) นอกเหนือจากความจริงและความดี ความงามเป็นสิ่งที่มีมนต์ขลังและทำทนายจิตใจของมนุษย์เสมอ น้อยคนนักที่จะไม่รู้สึกรื่นรมย์ยินดีเมื่อเห็นสิ่งสวยงาม นับตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์เป็นต้นมามนุษย์พยายามขบคิดปัญหาเกี่ยวกับความงาม ธรรมชาติของความงามคืออะไร ปัญหานี้เป็นสาเหตุนำมาซึ่งความหลากหลายเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องความงาม บางคราวความงามหมายถึงคุณสมบัติของสิ่งสวยงามทั้งหลาย และคุณสมบัตินี้มีอยู่ในสิ่งเหล่านั้นโดยไม่คำนึงว่าจะถูกค้นพบหรือไม่ บางคราวความงามก็ไม่ได้หมายถึงคุณสมบัติของวัตถุ แต่มันเป็นเพียงความคิด (idea) ในจิตใจของมนุษย์เท่านั้น ความเชื่อดังกล่าวนี้เป็นที่มาของคำกล่าวที่ว่า “ความงามอยู่ที่ตาของคนมอง” ดังนั้น การจะเข้าใจถึงธรรมชาติและความหมายของความสวยงามนั้น จำเป็นที่จะต้องเข้าใจถึงหลักปรัชญาของสุนทรียศาสตร์ ซึ่งทฤษฎีทางสุนทรียศาสตร์เกือบทั้งหมดยอมรับว่าความงามไม่ใช่คุณสมบัติโดยตรงของสิ่งทั้งหลาย ความงามเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับจิตใจ กล่าวคือ ความงามเป็นความรู้สึกแสบวกหรือความรู้สึกชื่นชมยินดี และอะไรก็ตามที่ก่อให้เกิดความรู้สึกชนิดนี้จัดเป็นสิ่งสวยงาม พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่สอนให้มนุษย์เห็นตามความเป็นจริง โดยชี้ให้เห็นว่าสรรพสิ่งล้วนเป็นของไม่เที่ยง (อนิจจัง) เป็นสภาพที่ไม่คงเดิม (ทุกขัง) และความไม่มีตัวตน (อนัตตา) ดังนั้น จากหลักคำสอนดังกล่าว จึงเป็นที่น่าสนใจว่าได้สะท้อนอะไรถึงหลักความงามที่กล่าวข้างต้นบ้าง ผลการศึกษา มีดังนี้

ศูนยตา: หลักการแห่งความเข้าใจเกี่ยวกับความงามในบางแง่มุม

นักคุณค่าอัตวิสัย (Value Subjectivist) ถือว่าการมีอยู่ของความงามขึ้นอยู่กับประสบการณ์อัตวิสัย (subjective experience) ดังนั้น ความงามก็คือความรู้สึกหรือมโนทัศน์ของมนุษย์ ตรงกันข้ามถ้าหากความงามมีอยู่ในโลกอย่างเป็นทางการวิสัยดังที่นักคุณค่าปรวิสัย (Value Objectivist) กล่าวอ้าง

มันก็ต้องมีคุณสมบัติเชิงสุนทรียศาสตร์ปรากฏอยู่ในโลกภายนอก การแปลความหมายของความงามสามารถเป็นได้หลากหลายขึ้นอยู่กับว่าเราบรรยายถึง ความงามในทางภววิทยาอย่างไร อย่างไรก็ตามในทรรศนะทั้งสอง ถ้าหากเราพูดถึงความงามในความหมายของอภิปรัชญาตะวันตก ความงามเป็นมโนทัศน์ที่แน่นอนตายตัวหรือเป็นคุณลักษณะที่คล้ายคลึงกับมโนทัศน์สากลแบบเพลโต (Platonic universal concepts) และถ้าหากความเข้าใจของนักปรัชญาตะวันตกเกี่ยวกับความงามถูกต้อง ความงามก็ไม่สามารถมีอยู่ได้ในพระพุทธศาสนา เพราะพุทธปรัชญาถือว่าไม่มีอะไรมีอยู่ในโลกตามหลักของความเป็นจริงว่าด้วย ศูนย์ตา อย่างไรก็ตาม ถ้าเราศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างละเอียดเราก็จะพบว่าแนวคิดเรื่องศูนย์ตาได้ให้แนวทางแห่งความเข้าใจเกี่ยวกับความงามอีกแง่มุมหนึ่ง

พระพุทธศาสนาพยายามนิยามหนึ่งที่สอนเรื่องศูนย์ตาซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีคือ นิกายมหายานิกะท่านนาคารชุน (150-250 A.D.) ผู้ก่อตั้งนิกายนี้ได้เน้นคำสอนของพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับการปฏิเสธทรรศนะที่เป็นการคาดคะเน ท่านนาคารชุนถือว่าสรรพสิ่งที่เกิดขึ้นล้วนอิงอาศัยเหตุปัจจัยอื่น เพราะฉะนั้น จึงไม่มีอะไรที่สามารถคงไว้ซึ่งธรรมชาติดั้งเดิมหรือแท้จริงได้ กล่าวคือไม่มีอะไรมีธรรมชาติดั้งเดิมของตัวเอง ไม่มีสาระ (Substance) แท้จริงซึ่งมีอยู่โดยตัวมันเอง เพราะฉะนั้น ความจริงแท้จึงถูกรับรู้ในฐานะที่เป็นปรากฏการณ์ที่เป็นกระแส ซึ่งอยู่ในระหว่างความไม่มีกับความมี¹ การแปลความหมายเกี่ยวกับความเป็นจริงตามนัยนี้ไม่ใช่ทั้งการปฏิเสธการมีอยู่ของสรรพสิ่งภายนอกอย่างสิ้นเชิง ไม่ใช่ทั้งการสนับสนุนธรรมชาติแท้จริงของสรรพสิ่งภายนอก ดังนั้นคำสอนเรื่องศูนย์ตาจึงไม่จัดเป็นอุกฤษฏ์หรือความเห็นว่าเป็นว่าขาดสูญ ถ้าจะพูดให้ถูก ศูนย์ตามุ่งหมายที่จะแสดงถึงความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์ของโลกหรือหลักปฏิจกสมุปบาทที่ถือว่าไม่มีอะไรมีอยู่อย่างอมตะหรือมีอยู่ได้โดยไม่มีอิงอาศัยสิ่งอื่นๆ

แนวคิดเรื่องศูนย์ตาไม่ได้ปฏิเสธความงามในธรรมชาติ พระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าซึ่งปรากฏอยู่ในคัมภีร์มหายานว่าด้วยเรื่องดอกไม้ ได้ให้แนวแห่งความเข้าใจความงามตามหลักพุทธปรัชญาในพระธรรมเทศนานั้น พระสาวกองค์หนึ่งเข้าใจความหมายของพระธรรมเทศนาซึ่งถูกส่งจากจิตสู่จิตโดยพระพุทธเจ้าซึ่งกำลังถือดอกไม้ไว้ในพระหัตถ์โดยไม่ตรัสอะไรเลย พระธรรมเทศนานี้เป็นคำสอนที่ลึกซึ้ง ซึ่งไม่ได้ถูกแสดงออกเป็นคำพูด เราสามารถตีความได้ว่า ถ้าหากไม่มีอะไรมีอยู่ในโลก กล่าวคือ

¹ Perter Harvey, *An Introduction to Buddhism: Teaching, History and Practices*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), pp. 97-98.

แม้ดอกไม้ไม่มีอยู่ กระนั้นเราก็สามารถมีความรู้สึกตราตรึงใจ (impression) จากดอกไม้ที่ไม่มีแก่นสารได้ ความงามไม่เป็นทั้งมนตรศนที่แน่นอนตายตัว ไม่เป็นทั้งคุณสมบัติซึ่งมีอยู่อย่างนิรันดร ไม่มีสิ่งสวยงามเช่นนั้นในโลกนี้ อย่างไรก็ตาม ภายใต้การเปลี่ยนแปลงของโลก เราสามารถมีความรู้สึกตราตรึงใจเชิงสุนทรียศาสตร์ได้

ดังนั้น ถ้าความงามในพระพุทธศาสนาคือความรู้สึกตราตรึงใจ (Impression) ซึ่งมนุษย์สามารถรับรู้ได้ บางคนอาจคิดว่าพระศนของพระพุทธศาสนาที่คล้ายคลึงกับพระศนของนักคุณค่าอัตวิสัย (Value Subjectivist) ที่ยอมรับความงามว่าเป็นความรู้สึกหรือมนตรศนของมนุษย์ อย่างไรก็ตาม ความงามในพระพุทธศาสนาไม่จำเป็นต้องเป็นประสบการณ์อัตวิสัย (subjective experience) เนื่องจากว่าโลกนี้วางเปล่าจึงไม่มีความแตกต่างระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ หรือตัวเรากับสิ่งอื่น ไม่มีตัวเองและวัตถุ เพราะฉะนั้นเราสามารถเข้าใจความงามได้โดยการก้าวข้ามการมองโลกว่าเป็นสอง (Dualistic world view) เมื่อเราเห็นดอกไม้และรับรู้ความรู้สึกตราตรึงใจทางสุนทรียศาสตร์ ดอกไม้ไม่เพียงแต่อยู่ภายนอกเราเท่านั้นแต่ยังอยู่ภายในเราด้วย ยิ่งไปกว่านั้นไม่มีทั้งตัวเรา มีเพียงแต่ธรรม (ปรากฏการณ์) ที่อิงอาศัยกันเชิงเหตุผลเท่านั้นที่สามารถรับรู้ได้ ในระดับปรมตลสัจจะความจริงแท้ไม่สามารถเข้าใจและอธิบายได้ เพราะฉะนั้นจึงไม่มีทางที่เราจะอธิบายโลกนี้ด้วยภาษา อย่างไรก็ตาม ในระดับสมมติสัจจะซึ่งสามารถแสดงออกได้โดยคำพูดเป็นต้นว่าบุคคล และสิ่งของ ความงามเป็นปรากฏการณ์ซึ่งสภาวะของบุคคลอิงอาศัย เราสามารถเข้าใจความงามได้ด้วยการที่เราอยู่เหนือความรู้สึกแบ่งแยกระหว่างตัวเรากับวัตถุเท่านั้น ดังนั้น ตามหลักพระพุทธศาสนาความงามสามารถรับรู้ได้ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของปรากฏการณ์ในโลกที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ

ศูนยตา: แนวคิดทางพระพุทธศาสนาที่สอนให้มนุษย์เห็นความเป็นจริงของความงาม

เพราะเหตุที่พระพุทธศาสนามีหลักคำสอนสำคัญคือความไม่เที่ยง (อนิจจัง) ความเป็นทุกข (ทุกขัง) และความไม่มีตัวตน (อนตตา) ดังนั้น บางคนจึงมีความเข้าใจผิดว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่สอนให้คนมองโลกในแง่ร้าย (pessimism) เพราะเหตุนี้ พระพุทธศาสนาจึงมีความเกี่ยวข้องกับเรื่องความงามน้อยมาก และเพราะหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาบางประการที่สอนให้คนสละชีวิตทางโลก แนวคิดเรื่องความงามในพระพุทธศาสนาจึงเลือนรางและคลุมเครือ บางคนถึงกับพูดว่าพระพุทธศาสนาประณามความงาม แต่ในความเป็นจริง คำกล่าวเหล่านี้ยังห่างไกลจากความเป็นจริงและ

เป็นการสรุปลงความเห็นแบบผิดๆ ถ้าศึกษาหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาอย่างละเอียด จะพบว่าความจริงหาได้เป็นดังคำกล่าวเหล่านั้นไม่ ดังจะเห็นได้ดังต่อไปนี้

พระพุทธศาสนาถือว่ามนุษย์สามารถรับรู้ความงามได้ในภาวะแห่งความเปลี่ยนแปลง

พระพุทธศาสนาถือว่าสิ่งทั้งปวง (ยกเว้นนิพพาน) ไม่เที่ยง (สพเพ สงขารา อนิจจา) และความไม่เที่ยงแห่งสิ่งทั้งปวงนี้เป็นความเป็นจริงแท้ในตัวมันเอง ทรรศนะเรื่องความไม่เที่ยงอาจจะฟังดูคล้ายกับความเห็นว่าขาดสูญ (อุจเฉททิฎฐิ) อย่างไรก็ตามหลักคำสอนเรื่องความไม่เที่ยงไม่ใช่การปฏิเสธโลกมันหมายความว่าสรรพสิ่งย่อมอิงอาศัยเหตุเกิดขึ้น (ปฏิจจสมุปบาท) ไม่มีอะไรมีอยู่อย่างเที่ยงแท้สรรพสิ่งอยู่ในกระแสแห่งการเคลื่อนไหว นี่คือหลักคำสอนว่าด้วยความเปลี่ยนแปลงและความสืบเนื่องและในภาวะแห่งความเปลี่ยนแปลงนี้เราสามารถรับรู้ความงามซึ่งเป็นบ่อเกิดแห่งความเพลิดเพลินยินดีได้ ในความเห็นโดยทั่วไปของชาวพุทธ ความงามไม่ใช่คุณสมบัติที่มีอยู่ภายในของวัตถุอย่างแท้จริง ถ้าจะพูดให้ถูก ความงามคือผลผลิตของฝีมือหรือความชำนาญของมนุษย์² (ความงามทางด้านศิลปะ)

ความงามสนับสนุนการพัฒนาจิตถ้ามนุษย์ชมเชยโดยปราศจากอุปาทาน

จากการศึกษาคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาพบว่าชาวพุทธครั้งพุทธกาลได้พัฒนาแนวคิดพื้นฐานเกี่ยวกับธรรมชาติและบทบาทของความงาม ความงามคือผลผลิตแห่งการสร้างสรรคของมนุษย์และความงามเป็นสัญลักษณ์แห่งพลังอันน่าอัศจรรย์ของจิตใจมนุษย์³ ความงามเป็นอารมณ์ของประสาทสัมผัสและการชื่นชมความงามส่วนใหญ่เป็นเรื่องน่าอภิรมย์ จุดมุ่งหมายของความงามคือการให้ความพึงพอใจ และวิธีที่ดีที่สุดในการชื่นชมความงามก็คือการชมเชยโดยปราศจากอุปาทานหรือความยึดมั่นถือมั่น ในวรรณคดีบาลีมีคำที่บ่งบอกความหมายของความงามซึ่งสามารถแบ่งได้เป็น ๒ ประเภท กล่าวคือคำที่บ่งบอกถึงคุณสมบัติของวัตถุที่ทำให้ตัววัตถุงาม และคำที่บ่งบอกถึงความรู้สึกและอารมณ์ที่ถูกเร้าโดยการรับรู้ความงาม เพราะฉะนั้นความงามจึงปรากฏมีขึ้นจากการมีอยู่ของรูปที่สวยงามและการรับรู้รูปนั้นด้วยใจซึ่งอยู่ในภาวะที่ส่งเสริมการรับรู้และการชื่นชมรูปนั้น ความงามก่อให้เกิดความรู้สึกที่น่าอัศจรรย์ อารมณ์ที่เป็นสุข ความยินดี ความพึงพอใจ ความเพลิดเพลินและความสงบสุข ธรรมชาติดั้งเดิมของความงามและจิตใจของมนุษย์ซึ่งรับรู้ความงามนั้นเป็นสิ่งบริสุทธิ์

² Kathryn R. Blackstone, *Women in the Footsteps of the Buddha*, (Delhi: Motilal Banarsidass Publishers Private Limited, 2000), p. 69.

³ B.G. Gokhale, *New Light on Early Buddhism*, (Bombay: Popular Prakashan, 1994), p. 92.

ในความหมายทางจริยศาสตร์ แต่มันเป็นเพราะอิทธิพลของจิตที่ถูกเคลือบด้วยความยึดมั่นหรืออุปาทานเท่านั้นที่นำไปสู่ผลทางจิตที่ไม่น่าปรารถนา ถ้าหากว่าเราสามารถควบคุมอุปาทานได้ ความงามก็สามารถช่วยสนับสนุนในการพัฒนาจิตได้ พระพุทธศาสนายอมรับในวัตถุแห่งความงามในความหมายนี้เท่านั้น

ศูนยตา: แนวคิดทางพระพุทธศาสนาที่สอนให้มนุษย์เห็นคุณค่าของความงามภายใน

ในทรรณะของพระพุทธศาสนา ชีวิตตกอยู่ภายใต้สามัญลักษณะ กล่าวคืออนิจจัง (ไม่เที่ยง) ทุกขัง (เป็นทุกข์) และอนัตตา (ไม่มีตัวตน)⁴ ในอนัตตลักขณสูตร พระพุทธเจ้าได้อธิบายว่าชีวิตไม่เที่ยงเป็นทุกข์ และสิ่งที่ไม่เที่ยงเป็นทุกข์ไม่สามารถจะยึดถือได้ว่าเป็นของเรา นี่เป็นเรา และนี่เป็นตัวของเรา⁵ นี่คือพุทธปรัชญาเกี่ยวกับชีวิตและโลก เพราะฉะนั้นพระพุทธศาสนาจึงไม่ได้ให้ความสำคัญต่อความงามภายนอกหรือความงามทางกายภาพ สรรพสิ่งที่มีมอดดูสวยงามเป็นแต่เพียงปรากฏเช่นนั้นเท่านั้น ในความเป็นจริงสิ่งเหล่านั้นถูกรอบงำโดยความไม่เที่ยง และในฐานะที่สรรพสิ่งอยู่ในภาวะของการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง สรรพสิ่งจึงเป็นบ่อเกิดแห่งความทุกข์ ความงามภายนอกหรือความงามทางกายภาพเป็นสิ่งไม่ยั่งยืน และเป็นสิ่งที่ไม่น่าภาคภูมิใจ

พระพุทธศาสนาไม่ได้ให้ความสำคัญต่อความงามทางกายภาพ

จริงอยู่ ความงามทางกายภาพดึงดูดความสนใจของปุถุชนก่อนสิ่งอื่น แต่ว่าพระพุทธศาสนาไม่ได้ให้ความสำคัญต่อความงามทางกายภาพเลย ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสกับพระนางมาคันธียาว่า ความงามไม่ได้มีผลกระทบต่อพระองค์ ทั้งความงามของร่างกายและความงามที่ได้มาจากเสื้อผ้า⁶ จะเห็นได้ว่าพระองค์ไม่ได้ให้ความสำคัญต่อความงามทางกายภาพเลย เมื่อพระพุทธเจ้าไม่ชื่นชมความงามทางกายภาพที่บุคคลมีแล้ว พระองค์จะสรรเสริญความงามที่ได้รับจากเครื่องประดับที่ทำให้บุคคลสวยงามได้อย่างไร พระพุทธศาสนาถือว่าในความงามทางกายภาพไม่มีอะไรน่าชื่นชม ยิ่งไปกว่านั้นยังเป็นบ่วงที่ทำให้คนหลงรักและก่อให้เกิดกิเลส โดยทั่วไปสิ่งที่เราเห็นในร่างกายก็คือเกลียวเชือกแห่งความยินดีทั้งห้าอันได้แก่รูป เสียง กลิ่น รส และโณภูฐัพพะ เกลียวเชือกแห่งความยินดีทางกามคุณทั้งห้านี้มักเร้ากิเลสอย่างหยาบให้กำเริบ นี่เป็นสิ่งที่ความงามทางกายภาพก่อให้เกิดแก่เรา

⁴ ส.ช. (ไทย) ๑๗/๗๗/๑๑๗.

⁵ ส.ช. (ไทย) ๑๗/๗๗/๑๑๘.

⁶ ดูรายละเอียดใน พุ.ธ.อ.(บาลี) ๒/๔๑-๖๕; Ananda K. Coomaraswamy, Buddha and the Gospel of Buddhism, (New Delhi: Munshiram Manoharlal Publications Pvt. Ltd., 2003), p. 325.

พระพุทธศาสนาสอนว่าถ้าเราไม่เข้าใจธรรมชาติที่แท้จริงของวัตถุแห่งความงาม ความงามอาจนำไปสู่ความเศร้าโศกและความผิดหวังได้ ความงามอาจบิดเบือนคุณความดีและทำให้เสียมาตรฐานการตัดสินได้ เมื่อความงามถูกจำกัดอยู่เพียงรูปธรรม บุคคลที่ครอบครองความงามนั้นมักจะมีชื่อเสียงและความหยิ่งโส ถ้าสิ่งสวยงามเช่นนั้นไม่ใช่สิ่งธรรมดาทั่วไปและหาไม่ได้ง่าย ๆ บุคคลนั้นก็จะมีหมกมุ่นตัวเองอยู่ในความพยายามอย่างไม่มีที่สิ้นสุดเพื่อที่จะปกป้องสิ่งที่ตนครอบครองนั้น ในทางตรงกันข้ามผู้ที่ให้ความสำคัญอย่างไม่มีขอบเขตต่อวัตถุแห่งความงาม แต่ทำไมโชคดียิ่งที่จะได้ครอบครองวัตถุแห่งความงามนั้น เขาต้องใช้ความพยายามอย่างมากในการอดกลั้นความรู้สึกอิจฉาต่อผู้ที่ได้เป็นเจ้าของวัตถุแห่งความงามนั้น ความจริงโลกนี้เต็มไปด้วยความงามในความหมายทางจิตใจและนามธรรม แต่ว่าเป็นเพราะมนุษย์เราที่ทำให้ความงามเศร้าหมองและทำลายความงามนั้นโดยการพยายามที่จะครอบครองมัน ดังนั้นคำสอนของพระพุทธเจ้าก็คือไม่ให้ยึดติดความงามของโลกภายนอกซึ่งทำให้เกิดความพึงพอใจเมื่อมองเห็น การปลุกฝังการไม่ยึดติดในความงามนั้นจะส่งผลให้รู้แจ้งเห็นจริง ความงามขั้นสูงสุดภายในจิตใจ ความงามชนิดนี้เป็นความงามทางจิตหรือความงามภายใน เพราะฉะนั้นแนวคิดเรื่องความงามของพระพุทธศาสนาไม่แตกต่างจากอุดมคติว่าด้วย ความดีสูงสุด บุคคลผู้ที่บรรลุความดีสูงสุดของชีวิตเป็นผู้ที่สวยงามอย่างแท้จริง กล่าวได้ว่าสิ่งที่ดีทางศีลธรรมและจริยธรรมเป็นสิ่งสวยงาม⁷ ผู้ที่มีศีล สมาธิและปัญญา ก็เป็นผู้สวยงามเช่นกัน

ความงามที่แท้จริงต้องเป็นความงามที่ออกมาจากภายในใจที่ปราศจากกิเลส

ในพระไตรปิฎก มีการกล่าวอ้างอิงหลายแห่งที่แสดงถึงทัศนคติของชาวพุทธต่อความงามทางรูปร่าง เช่น เรื่องของรูปนันทาภิกษุณีผู้ซึ่งลุ่มหลงในความงามแห่งกายของตนเอง พระนางไม่ยอมไปพบพระพุทธเจ้า แม้พระองค์ต้องการให้พระนางเสด็จมาเฝ้าเพื่อฟังธรรม พระองค์ทรงพิสุจน์ให้เห็นถึงความไม่ยั่งยืนของความงามแห่งร่างกายโดยการเนรมิตหญิงสาวที่สวยงามกว่าพระนาง และทำให้หญิงนั้นกลายเป็นคนแก่และค่อยๆ เสื่อมสลายไป ภาพนั้นก่อให้เกิดความกลัดกลุ้มทรมานใจแก่พระนาง รูปนันทาเป็นอย่างมาก และในที่สุดพระนางได้รู้แจ้งเห็นจริงในสังขธรรม⁸ มีหลายครั้งที่พระพุทธองค์ดึงความสนใจของสาวกด้วยความงามทางรูปร่างเพื่อที่จะสื่อความจริงของสังขธรรม และใช้ความงาม

⁷ Anraj Chaudhary, *Essays on Buddhism and Pāli Literature*, (Delhi: Eastern Book Linkers, 1994), p. 177.

⁸ คุรยลละเอียตใน ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๕/๑๒ - ๑๐๗.

เป็นเครื่องมือขัดเกลาอารมณ์เกี่ยวกับความจริงเหล่านั้นให้ประณีตยิ่งขึ้น ดังเช่นกรณีที่พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบความงามของนางเทพธิดากับความงามของนางชนบทกัลยาณีดีดเจ้าสาวของพระนันทะ และพระนันทะได้เปรียบเทียบนางชนบทกัลยาณีกับนางลิงซึ่งมีหูด้วนและมีจมูกแหว่ง หลังจากนั้นพระนันทะได้ตั้งใจประพฤติพรหมจรรย์และในที่สุดท่านได้บรรลุธรรม เป็นพระอรหันต์⁹ อีกตัวอย่างหนึ่ง พระนางเขมาผู้ซึ่งลุ่มหลงในความงามของพระองค์ได้เห็นนางเทพธิดาที่สวยงามกว่า ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงเนรมิตขึ้น นางเทพธิดานั้นแปรเปลี่ยนจากวัยสาวสู่วัยชราและล้มลงตายต่อพระพักตร์ของพระนาง พระนางจึงได้รู้ชัดถึงความไร้สาระแห่งความภาคภูมิใจของตนเอง¹⁰ เหตุการณ์เหล่านี้บ่งบอกว่าพระพุทธศาสนาได้เสนอมิติแห่งความงามด้านจิตใจ

เพราะฉะนั้น การที่บุคคลจะสวยงามหรือไม่สวยงามไม่ได้ตัดสินโดยรูปร่างภายนอกเท่านั้น แต่ต้องตัดสินโดยการกระทำของเขาด้วย โดยคุณสมบัติที่เขามีด้วย บางคนอาจจะมีรูปร่างสวยงาม แต่ว่าเขาเป็นคนเห็นแก่ตัว แทนที่จะทำความดีให้แก่สังคม เขาอาจคิดทำแต่สิ่งที่เป็นอันตรายต่อสังคม อยู่เสมอ และเขาอาจถึงขนาดเป็นคนโหดร้าย บุคคลเช่นนั้นจะได้ชื่อว่าสวยงามได้อย่างไร ความงามตามหลักพระพุทธศาสนาเป็นมโนทัศน์ทางจริยศาสตร์ บุคคลที่มีศีลธรรม กำจัดความโลภโกรธหลงได้และทำจิตใจของตัวเองให้ปราศจากกิเลสทั้งปวง ได้ชื่อว่าเป็นคนงามอย่างแท้จริง บุคคลที่ถูกแผดเผาด้วยความอาฆาตและความโกรธ ถูกกามตัณหาครอบงำอยู่เป็นนิจเป็นผู้น่าเกลียด เขาอาจมีรูปร่างสวยงามดูดี แต่ตราบใดที่เขายังตกเป็นทาสของราคะโทสะและโมหะ เขาก็ไม่จัดว่าเป็นผู้สวยงามอย่างแท้จริง บุคคลจะได้ชื่อว่ามีงามอย่างแท้จริงก็ต่อเมื่อเขาได้ทำลายราคะโทสะและโมหะและเพิกถอนกามตัณหาเสียได้ ทุกคนสามารถบรรลุความงามทางจริยศาสตร์และทางจิตใจนี้ได้โดยการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขาคือศีลสมาธิและปัญญา ดังนั้นความงามตามหลักพระพุทธศาสนาไม่ใช่เรื่องของความมีสัดส่วนดี ความกลมกลืนและความสมดุล แต่ความงามเป็นเรื่องของสิ่งที่บุคคลมีอยู่ภายใน บุคคลมีคุณธรรมเช่นความรักความกรุณาและความเห็นอกเห็นใจผู้อื่นหรือไม่ เขาเป็นอิสระจากความโกรธ ความเกลียดและกิเลสอื่นๆ หรือไม่ ถ้าเขามีคุณธรรมเหล่านี้และเป็นผู้ปราศจากกิเลสทั้งปวง เขาก็ได้ชื่อว่าเป็นผู้สวยงามอย่างแท้จริง แม้เขาจะขาดความมีสัดส่วนดี ความกลมกลืนและความสมดุลภายนอก

⁹ ดูรายละเอียดใน ชุ.ธ.อ.(บาลี) ๑/๑๕๓ - ๑๖๖.

¹⁰ ดูรายละเอียดใน ชุ.ธ.อ.(บาลี) ๘/๒๘-๓๑.

บทสรุป

จากที่ได้กล่าวมาทั้งหมดพบว่าหลักคำสอนเรื่องศุขนยตา (ความว่างเปล่า) เป็นคำสอนที่ทำให้คนส่วนใหญ่คิดว่าแนวคิดเรื่องความงามไม่มีในพระพุทธศาสนา อย่างไรก็ตามในความเป็นจริงหลักคำสอนนี้ไม่ได้ปฏิเสธความงาม ยิ่งไปกว่านั้นพระพุทธศาสนาได้ให้แนวคิดการเข้าใจความงามในแง่มุมที่แตกต่าง กล่าวคือจากแง่ของอนิจจตาอาจกล่าวได้ว่าความงามเป็นผลผลิตแห่งฝีมือหรือความชำนาญของมนุษย์ ความงามไม่ใช่คุณสมบัติที่มีอยู่ดั้งเดิมของวัตถุ แต่จากแง่ของศุขนยตาความงามคือความตรงใจทางสุนทรียศาสตร์ ความงามในทรรศนะของพระพุทธศาสนาไม่ได้เป็นทั้งสิ่งที่แน่นอนตายตัวหรือ คุณสมบัติที่มีอยู่อย่างนิรันดร ความงามสามารถรับรู้ได้ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของปรากฏการณ์ในโลกที่อิงอาศัยกันและกันและเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ พุทธสาวกไม่ได้หลีกเลี่ยงและหวาดกลัวต่อวัตถุแห่งความงาม เพียงแต่เว้นจากการกระทำวัตถุแห่งความงามให้เป็นพื้นฐานของความชอบและความไม่ชอบเท่านั้น สิ่งที่น่าเพลิดเพลินยินดีและน่ารักใคร่ที่มีอยู่ในโลกโดยทั่วไปเรามากก็ยึดติดอยู่กับมัน และเรามากก็จะมี ความไม่ชอบสิ่งตรงข้าม แม้พระพุทธศาสนาจะกล่าวถึงความงามทางกายภาพแต่ก็ไม่ได้ให้ความสำคัญ ยิ่งไปกว่านั้น ในความงามนั้นพุทธสาวกยังมองเห็นความเปลี่ยนแปลงและความเสื่อมสลายด้วย พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนไว้เกี่ยวกับสังขารทั้งหลายว่า สังขารทั้งหลายเกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไป เพราะฉะนั้น บุคคลผู้ฉลาดมีปัญญาอันลึกซึ้งย่อมชื่นชมความงามโดยปราศจากความโลภ พุทธสาวกเข้าใจข้อนี้ดีและได้พิสูจน์ด้วยตัวเอง เพราะฉะนั้นแนวคิดพื้นฐานทางสุนทรียศาสตร์เชิงพุทธจึงเป็นไปเพื่อแรงบันดาลใจแห่งการดำเนินชีวิตพรหมจรรย์ ความงามไม่ใช่เพื่อตัวมันเอง ความงามเป็นเครื่องสนับสนุนสำหรับผู้ที่ปรารถนาจะดำเนินชีวิตพรหมจรรย์และชีวิตที่ดำเนินไปตามหลักศีลธรรมจะก่อให้เกิดความงามภายใน บุคคลผู้สามารถกำจัดกิเลสทั้งปวงได้และมีปัญญามองเห็นธรรมชาติที่แท้จริงของสรรพสิ่ง เป็นผู้ที่ประกอบด้วยความจริง ความดีและความงาม ดังนั้น แนวคิดเรื่องความงามที่แท้จริงในพระพุทธศาสนาจึงไม่ใช่เรื่องของความมีสัดส่วนเหมาะสม ความกลมกลืนและความสมดุล แต่เป็นเรื่องของคุณธรรมภายใน ด้วยการเสนอแนวคิดเรื่องความงามดังกล่าวและทำความงามให้เป็นเรื่องของคุณธรรมภายในมากกว่าสิ่งภายนอก เราจึงกล่าวได้ว่าหลักศุขนยตาของพระพุทธศาสนาได้เสนอทฤษฎีแห่งความงามที่เป็นสากล